

הרב יהודה זולדן, אמונת עתיד 74

מכירת תוצרת אוצר בית דין לגויים

חלק מחנויות אוצר הארץ נמצאות בחנויות ירקות שפעילות במשך כל השנים. בעלי החנויות הללו מתחייבים לקלוט אך ורק תוצרת שתשווק ע"י אוצר הארץ. ישנה סבירות שהלקוחות שרגילים לקנות בחנות הזו במשך כל השנים ימשיכו לקנות בחנות זו גם במשך שנת השמיטה. ישנם מקומות, ובמיוחד בערים, שבמעגל הלקוחות הקבועים נמצאים גם גויים (עולים מחבר העמים, עובדים זרים וכד'). האם ניתן למכור פירות אוצר בית דין לגויים? בהנחה שברמה העקרונית אין מוכרים לגויים פירות שיש בהם קדושת שביעית, יהיה קושי גדול מאד לבעלי החנויות למנוע מלקוחותיו הקבועים לקנות ממכלול התוצרת שבחנות את תוצרת אוצר בית דין, שיש בה קדושת שביעית. החשש של בעלי החנויות הללו, שהלקוחות הנכרים יעזבו אותם לחלוטין אם הם יהיו מוגבלים ברכישת חלק מהתוצרת שבחנות, וישנה סבירות שגם לאחר השמיטה הם לא יחזרו.¹

א. לא מאכילים ולא מוכרים לגוי פירות שביעית

בתוספתא (שביעית [ליברמן] פ"ה הכ"א) נאמר:

מאכילין את אכסניא פירות שביעית. ואין מאכילין לא את הגוי, ולא את השכיר פירות שביעית. ואם היה שכיר שבת, שכיר חודש, שכיר שנה, שכיר שבוע, או שקצצו מזונותיו עליו, מאכילין אותו פירות שביעית.

יש איסור להאכיל גוי פירות שביעית, אך מותר להאכיל פועלים שכירים שהבעלים היהודים התחייב לזונם. הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל ה, יג) פוסק תוספתא זו להלכה.

בתוספתא (שביעית [ליברמן] פ"ו ה"כ), ישנה התייחסות נוספת למתן פירות שביעית לגוי:

אין מוכרין, ואין לוקחין, מן הגוי ומן הכותי פירות שביעית. אחרים אומרים: מוכרין לכותי עד ארבעה אסרות.

ארבע איסרות זהו מזון שתי סעודות לו ולאשתו (משנה פאה ח, א). הרמב"ם לא פסק בהל' שמיטה ויובל את האמור בתוספתא זו שאין למכור פירות שביעית לנכרי. בספרא (בהר פסקא יא) נדרש גם כן:

"והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" (ויקרא כה, ו) - לכם לאכלה ולא לאחרים.

מדוע אין להאכיל ולמכור פירות שביעית לגוי? הרב יוסף טיראני (שו"ת מהרי"ט חלק א סי' מג) מסביר את טעם הדין:

נראה דדוקא פירות שביעית שבידינו אנו מחוייבים לאכלם ולא להפסידם, שנתינתם לכותי הוא הפסד והוזהרנו מזה אלא שנאכלם בקדושתם.²

לדבריו, הסיבה היא שנתינתם לגוי זהו הפסד פירות שביעית, וכי החובה היא שאנחנו כיהודים נאכלם. הרב יהודה דיקמן (אוצר יסודי שביעית, עמ' תלא), מסביר שאיסור נתינה לגוי הוא משום איסור סחורה, ענין שהרמב"ם עוסק בו בהלכה שאחר כך, ולא מצד הפסד פירות שביעית.³ הרב

¹ דיון רחב בנושא קרוב, ראה: הרב זאב וייטמן, "יצוא פירות שביעית לנכרים", לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל, (מהד' תש"ס), עמ' 207-213.

² דברים דומים כותב החזון איש (שביעית סי' י ס"ק יד).

³ לדעת הערוך השולחן (הל' שמיטה ויובל סי' כד, ד) האיסור להאכיל גוי הוא רק בתור פרעון חוב. אך אין כלל איסור להאכיל גוי פירות שביעית. דברים דומים כותב גם הראי"ה קוק (שבת הארץ, פרק ה הלכה יג, עמ' 510).

מאיר גרוזמן (קרא שמיטה, עמ' 181-182), מסביר שמטרת הפקר השדות בשמיטה הוא לסלק מהבעלים את אדנותו על השדות ולאפשר לכל להנות מהם בצורה שווה. אך גוי איננו מצווה במצוות השמיטה וברעיונותיה, ואין הוא מייחס משמעות ייחודית לכך שהפירות אותו מאכיל היהודי, מקורם בפירות הפקר בשל מצות השמיטה.

הרב שלמה זלמן אויערבך (שו"ת מנחת שלמה א עמ' רלג) מסביר מדוע בכל זאת מותר להאכיל פירות שביעית לגויים שכירים?

מותר להאכיל דבר תורה פירות שביעית לעכו"ם מדחזינן שמותר להאכילם אף מדרבנן כשהם אורחיו משום איבה, נשמע מכל זה דשביעית לא קפדינן אלא על הפסד ממש ולא על הפקעת קדושה.⁴

אך למול כל המקורות האוסרים להאכיל פירות שביעית לנכרי, בספרא (בהר פרשה א, א) נדרש אחרת:

"והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך... ולשכירך ולתושבך הגרים עמך" - "ולשכירך" מן

הגוי, "ולתושבך" מן הגוי,⁵ "הגרים עמך" לרבות את האכסניא.⁶

מה היחס בין המקורות הללו, ומה ניתן ללמוד מכך שמותר להאכיל גוי אכסנאי וגוי שכיר שמזונותיו על היהודי?

1. לא לתת בידים, אך אין למנוע אם גוי בא מעצמו

הרב אברהם בורנשטיין (שו"ת אבני נזר חלק יו"ד סי' תמה, אות ה), עוסק בסתירה בין המקורות: בתורת כהנים הובא ברש"י פירוש החומש (ויקרא כה, ו) ולשכירך ולתושבך אף הגויים. ואף דבקרא "והיה לכם לאכלה" בתורת כהנים "לכם" ולא לאחרים, פי' בקרבן אהרן שלא יאכיל לנכרי. וכן איתא בתוספתא פ"ה דשביעית שלא יאכיל לכותי. והיינו דחשיב הפסד כשמאכיל לנכרי כמו שאסור להאכיל לבהמה שביעית מאכל אדם. ומ"מ אם הבהמה באה מעצמה תחת התאנה אין צריך למנעה כמבואר ברמב"ם פ"ה מהלכות שמטה ויובל הלכה ה, והכא נמי לענין נכרי להאכיל לנכרי חשיב הפסד ואסור. ואם הנכרי לוקח מעצמו שפיר דמי והוי הפקר לדידה.⁷

לפי דברים אילו אין להאכיל בידים לגוי, אך אם גוי בא מעצמו ואוכל אין למנוע ממנו.⁸ נראה שעל פי עקרון זה, אין לנסות לשכנע גוי לקנות פירות שביעית, אך אם גוי נכנס לחנות ומבקש מעצמו לקנות מתוצרת זו אין למנוע ממנו.

⁴ הראי"ה קוק (שבת הארץ, קונטרס אחרון, סי' כ, עמ' 768-773), והחזון איש (שביעית סי' יג ס"ק כו) כותבים שהאיסור הוא מדרבנן.

⁵ כך פירש רש"י (ויקרא כה, ו): "ולשכירך ולתושבך" אף הגויים. הרב צ"פ פרנק (הדרת הארץ-שביעית, עמ' קו) הסביר שלדברי רש"י מותר לתת לגויים.

⁶ הרב יצחק וייס (שו"ת מנחת יצחק ח"ו סי' קכו וקכח, חלק ח סי' צח), דן בסתירה שבין התוספתא והספרא, ולדעתו הרמב"ם פסק כתוספתא שאסור להאכיל לגויים, ומאידך הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל ד, כט), פירש את דברי הספרא "והיתה שבת הארץ לכם" שהמילה "לכם" באה למעט עכו"ם שקנה קרקע בא"י וזרעה בשביעית שפירותיה מותרים.

⁷ הוא מעיר שדבריו לא כדברי הטורי אבן (ראש השנה טו ע"א סד"ה פטורה), הסובר שההפקר הוא רק לישראל ולא לגוי. ראה גם: הרב יעקב ישראל קנייבסקי (קהילות יעקב, ראש השנה סי' ט); הרב שלמה זלמן אויערבך (מעדני ארץ סי' ז אות ב ד"ה וכיון); הרב מאיר גרוזמן (קרא שמיטה, עמ' 181-184).

⁸ אמנם הרב חיים קנייבסקי (דרך אמונה, הל' שמיטה ד, ל בביאור הלכה) מבחין בין האכלה לבהמה לבין האכלה לגוי. הרב יצחק רבינוביץ (שו"ת זכר יצחק סי' מב), והרב שלמה זלמן אויערבך (מנחת שלמה חלק ג עמ' קה), כותבים שאמנם השדות מופקות לכל גם לגויים, אבל יש למנוע מהגויים לקחת בשל קדושת הפירות. ראה גם: הרב קלמן כהנא (חקר ועיון שביעית, חלק ב, עמ' תרעח). יש להעיר שהרמב"ם לא כתב שיש למנוע מגויים לזכות בפירות שביעית, בשל חשש שלא ישמרו קדושת שביעית באכילתם.

2. הרמב"ם פסק שאסור להאכיל גוי, לא אסר למכור לגוי

בתוספתא (שביעית [ליברמן] פ"ה הכ"א) נאמר שאין להאכיל גוי בפירות שביעית למעט שכירים שמזונותיהם על היהודי, ובתוספתא (שביעית [ליברמן] פ"ו ה"כ) נאמר שאין למכור פירות שביעית לנכרים, ולדעת אחרים מותר למכור לכותי עד ארבע איסרות- מזון שתי סעודות לו ולאשתו.

הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל ה, יג) פסק רק את האיסור להאכיל גוי:

ואין מאכילין אותן לא לעכו"ם ולא לשכיר, ואם היה שכיר שבת או שכיר שנה או שכיר חדש או שקצץ מזונותיו עליו הרי הוא כאנשי ביתו ומאכילין אותו, ומאכילין את האכסניא פירות שביעית.

הרמב"ם לא הזכיר בהלכותיו את הנאמר בתוספתא בדבר מכירת פירות שביעית לגוי. הרדב"ז (שם) מפנה לתוספתא (שביעית פ"ה הכ"א) העוסקת באיסור להאכיל גוי, כמקור לדברי הרמב"ם, ואילו המשנה למלך (על הרמב"ם שם), מפנה לתוספתא (שביעית פ"ו ה"כ) העוסקת במכירה לגוי כמקור לדברי הרמב"ם, אך כאמור הרמב"ם לא כתב שאין למכור לגוי פירות שביעית. הרמב"ם מדייק בלשונו, וכשהרמב"ם עוסק במכירת פירות שביעית (הל' שמיטה ויובל ה, יב; ו, יג), או במכירת כלים חקלאיים בשביעית (הל' שמיטה ויובל, ח, א-ו), הרמב"ם כותב דברים ברורים. ומאחר וכאן הרמב"ם כתב רק שאין להאכיל גוי, ולא כתב שאין למכור לגוי, אזי יש להבין את הדברים כפשוטם.

חכמים גזרו להאכיל- להגיש פירות שביעית לגוי העומד לאכול אותם, למעט שכיר שמזונותיו על היהודי, כי אז ניכר שהיהודי הוא זה שמאכיל אותו. אך כשיהודי מוכר לגוי, והגוי הוא הבעלים החדשים של הפירות, והגוי לוקח אותם אליו, אין זה מענינו של היהודי ולא ניכר שהוא מאכיל את הגוי פירות שביעית. מה גם שלדעת אחרים מותר לכתחילה למכור לכותי, מספר מינימאלי של סעודות רק כדי קיומו.⁹

כיום הצרכנים קונים פירות וירקות למספר סעודות מועט. השווקים מלאים ב"ה בכל יום בתוצרת טריה וטובה, וממילא מדובר על מכירה פירות לגוי כדי חייו בלבד, וקרוב לאותה דעה המאפשרת למכור לו ארבע איסרות- שתי סעודות לו ולאשתו (תוספתא שביעית [ליברמן] פ"ו ה"כ). ההנחה היא שאם הוא יקנה כמות קטנה של פירות, הוא יאכל את הפירות ולא ישחית, וכשם שנותנים לחשוד על השביעית מזון כדי חייו (תוספתא שביעית [ליברמן] פ"ו ה"כ).

3. כשהפירות מיועדים גם לגויים ולא יחסרו פירות ליהודים

יש מקום לאפשר למכור לגויים, על בסיס המשך ההלכה בה גם לדברי התוספתא והרמב"ם מותר להאכיל אכסנאי וכן שכיר. המהר"י קורקוס (רמב"ם הל' שמיטה ה, יג) מפרש שהשכיר והאכסנאי האמורים בתוספתא וברמב"ם הם גויים. השכירים אילו גויים שאינם הולכים לבתיהם ומזונותיו עליו והרי הם כאנשי ביתו של היהודי.¹⁰ גם אורח גוי הנכנס לביתו של יהודי, עליו להאכילו ויכול לתת לו מפירות שביעית. אכן, הרב שמואל וואזנר (קובץ מבית לוי, קובץ טו, עמ' לה הע' ד) התיר לתת פירות שביעית לנכרים העובדים ביישוב ודירים בחדרים שהוקצו להם, וכן התיר לתת לעובדת

⁹ אמנם החסדי דוד (תוספתא שם) מפרש את דברי אחרים שמותר למכור לנכרים מזון שתי סעודות, רק אם לא מוצא למכור לישראל.

¹⁰ כך פירש את הספרא (בהר א, ז) הר"ש משאנץ, והראב"ד שם. כך פירשו גם: הרא"ה קוק (שבת הארץ, פרק ה הלכה יג, עמ' 511), החזון איש (שביעית סי' יג ס"ק כו), והרב חיים קנייבסקי (דרך אמונה על הרמב"ם שם). לא הכל הסכימו עם פרשנות זו. ראה בספר המפתח של הר"ש פרנקל.

זרה נכרית.¹¹ החזון איש (שביעית סי' יג ס"ק כו) הסביר שמאחר ואיסור זה הוא מדרבנן הקלו לתת לשכיר שמזונותיו על היהודי ולאכסנאי.

מכאן שכשיש קשרי משכיר- שכיר בין יהודי לגוי, כמו עובד זר שעובד אצל יהודי ומזונות הגוי על יהודי, או כשגוי מתארח אצל יהודי, מותר להאכילו פירות שביעית. היהודי בעל הפירות מיעד את הפירות גם לאותם גויים שהוא מכיר, ונתינתם לגויים לא מחסר מהיהודים. האיסור הוא למכור או לתת לגוי סתם, שהיהודי לא חשב ולא ייעד את הפירות הללו בשבילם.¹² אמנם לקוח הנכנס לקנות בחנות איננו דומה לשכיר, אך בעל חנות הירקות המכיר את לקוחותיו, מודע לכמויות שהוא זקוק, ואם גוי קונה אין זה מחסר מהיהודים. גם להם ישאר די. גם לאכסנאי דואג בעל הבית היהודי, ונותן לו לאכול מפירות שביעית, גם אם מדובר באורח גוי. יש מקום לדמות מי שבא להתארח בבית יהודי, למי שבא לקנות מחנות של יהודי, בהנחה שבעל החנות מודע ללקוחות הללו, או לוקח בחשבון שמבין לקוחותיו יש גויים, ומכין פירות גם להם. האיסור העקרוני למכור לגוי הוא לגוי שאין קשר קבוע איתו, כמו שכיר סתמי.

4. מפני דרכי שלום ומפני איבה

האם מאחר ואיסור מכירה לגוי הוא איסור דרבנן, האם יהיה ניתן להתיר למכור לגוי מפני דרכי שלום, או מפני איבה? תקנות "מפני דרכי שלום" אילו הם הנהגות שמטרתם למנוע מריבות וקטטות ולחזק את הקשר בין הצדדים. "מפני איבה" תקנות שנועדו למנוע שנאה ומתח, אך אין מטרתן לחזק את הקשר בין הצדדים.

את האפשרות להאכיל גויים פירות שביעית, מעלה הרדב"ז בעקבות דברי הרמב"ם (הל' שמיטה ד, ל):

עירות ארץ ישראל הסמוכות לספר מושיבים עליהם נאמן כדי שלא יפוצו עכו"ם ויבזו פירות שביעית.

¹¹ אמנם הרב נסים קרליץ (חוט השני חלק א עמ' רמט) כתב: "ובדבר הפועלים הגויים המצויים בזמננו אצל יהודים הנצרכים לעזרה כגון חולים ונזקקים, יש להסתפק אם מותר לתת להם פירות שביעית, דהא התירו ליתן לאכסניא של גוי אפשר דהוא דוקא באכסניא גוי של המלך, אבל בפועל של זמננו אין הדבר מוכרע אם גם הם בכלל היתרא דאכסניא של גוי". אמנם (שם בעמ' רנ) כשדן על שכיר גוי, כותב שאם אילו שכירים גויים שאינם חוזרים לבתיהם, הרי הם כבני בית ולכן מותר לתת להם. לדבריו יש להבחין אם כן, בין עובד זר שגר בקביעות אצל יהודי, ומזונותיו על היהודי שאז יהיה מותר לתת לו, לבין עובד זר שאין מזונותיו על היהודי. אך על דבריו יש להעיר, שהאכסניא המדוברת שם אין הכוונה לאכסניא של מלך אלא אורחים גויים, כדברי פאת השולחן (שביעית סי' כד ס"ק נח): "ודלא כמפרש התוספתא שכתב אכסניא חיל של מלך". גם החסדי דוד בפירושו לתוספתא שם מפרש שמדובר באכסנאי גוי. גם הרמב"ם (הל' מעשר י, יא) כתב: "מותר להאכיל את העניים ואת האורחים דמאי", זאת על בסיס ההלכה המקבילה בדמאי, ע"פ האמור בירושלמי (דמאי ג, א): "מאכילין את העניים דמאי ואת האכסניא דמאי". הרב נחום מאיר קרליץ, אביו של הרב נסים קרליץ (חוט השני חלק ב עמ' תיט), כתב באופן כללי יותר: "אסור ליתן לגוי פירות שביעית אם לא שמיסב על שולחנו של ישראל".

¹² הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה חלק יו"ד ג סי' קכד), פירש כך את ההלכה האוסרת להאכיל גוי פירות שביעית: "ואף שבתוספתא ספ"ה דשביעית איתא שאין מאכילין פירות שביעית לעכו"ם ואיפסק כן ברמב"ם פ"ה משמיטה הי"ג, מסתבר לע"ד דהוא רק בראוי לישראל דהוא כמו שאסור להאכיל דבר הראוי לאדם לבהמה וחיה, אבל לא גרע עכו"ם מבעלי חיים שמותר להאכילם כשאין ראוי לאדם. וכן משמע בתוספתא שם שנקט דין עכו"ם סמוך לדין בהמה וחיה ובלשון אחד. ולכן כשם שלבהמה וחיה הוא דוקא באלו המיוחדין לאדם דאוכלי בהמה ודאי מאכילין גם בידיים לבהמה וכמפורש לשון זה בדרשא דבעור בפסחים דף נ"ב ובעוד דוכתי האכל לבהמתך שבבית. וכן מפורש ברמב"ם שם, הוא הדין דדוקא פירות המיוחדין לאדם אין מאכילין לבהמה וחיה לכן גם הא דאין מאכילין לעכו"ם איירי במיוחדין לישראל שהם פירות המותרין באכילה". הרב זאב וייטמן (לעיל הע' 1) כותב שמדברי הר"מ פיינשטיין הללו, יתכן ללמוד שגם דבר שראוי לאכילת ישראל אך מלכתחילה יוצר וגודל לצורך נכרי, והישראל אינו רוצה לאכלו, יהיה מותר להאכיל לגוי. הוא מציין גם למהרי"ט (חלק א סי' פג) ממנו רצה ללמוד כך, אך שמדברי המהרי"ט (חלק א סי' מג), משמע שהוא שולל לחלוטין נתינת פירות לגוי (הובא לעיל הע' 2).

מקור דברי הרמב"ם בתוספתא (שביעית [ליברמן] פ"ד ה"ז). הלכה זו עוסקת בתגובה לחשש שמא גוים יבואו לבזות פירות שביעית מחמת העובדה שהשדות בשנת שמיטה מופקרות. בעקבות זאת כותב הרדב"ז:

ואיכא לספוקי, אם באו עכו"ם בכלל ישראל לזכות בפירות שביעית, אם מונעין אותם או אין מונעין מפני דרכי שלום, כדאמרין גבי מתנות עניים?¹³
שאלת הרדב"ז היא כיצד יש לנהוג אם הגוים אינם באים לבזוז את פירות הארץ אלא על מנת לזכות מההפקר כמו היהודים שנוטלים מהשדות, האם גם אז יש למנוע מהם או שהם יכולים ליטול מפני דרכי שלום, כמו מתנות עניים? כוונתו כנראה להלכה אחרת לפיה יש לאפשר לגוים ללקוט מתנות עניים בשדות. כך נאמר במשנה (גיטין ה, ח):
אין ממחין ביד עניי גוים בלקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום.

כך פסק גם הרמב"ם (הל' מתנות עניים א, ט):
אין מונעין עניי עכו"ם ממתנות אלו [=לקט שכחה ופאה], אלא באין בכלל עניי ישראל ונוטלין אותן מפני דרכי שלום.

אם כן האם יהיה מותר לגוים ליטול מהפירות הללו כמו היהודים מפני דרכי שלום? תשובת הרדב"ז:

ומסתברא מונעין אותם דלא דמי למתנות עניים דלית בהו קדושה, אבל פירות שביעית אית בהו קדושה.
גם על דברי הרמב"ם (הל' שמיטה ה, יג) שכתב שאין להאכיל פירות שביעית לגוי העיר הרדב"ז שם:

ומכאן יש ראייה קצת שמונעין את העכו"ם מלקחת פירות שביעית.
לדברי הרדב"ז הסיבה לפיה אין לאפשר לגוים פירות שביעית היא בשל העובדה שיש בהם קדושה, ואין זה דומה למתנות עניים כמו לקט שכחה ופאה בהם אין קדושה, ועל כן לא מונעים מהם. אך בעצם היא גופה השאלה, מדוע לא נאפשר לגוים ליטול פירות שביעית מפני דרכי שלום על אף שיש בהם קדושה? על כן נראה שההבחנה הבסיסית היא, שהיכולת ליטול פירות שביעית הוא בשל העובדה שהפירות הללו אינם מוגדרים כמתנות עניים, אלא הם הפקר לכל- לעניים ולעשירים, בשל צו התורה "והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך" (שמות כג, יא). אמנם, הסבירות היא שהעניים הם אילו שיטלו מהשדות המופקרות כלשון הכתוב: "ואכלו אביוני עמך", אבל אין זו תוצרת שמיועדת דוקא לעניים.¹⁴ בשביעית חייב בעל השדה להפקיר, בין אם יש מי שיטול ובין אם לאו, ואילו לקט שכחה ופאה לא חייבים להשאיר בשדה במקום שאין עניים יהודים, כמסופר בגמ' (חולין קלד ע"ב):

לוי זרע בכישר, ולא הוו עניים למשקל לקט. אתא לקמיה דרב ששת, אמר ליה: "לעני ולגר תעזוב אותם" (ויקרא כג, כב) - ולא לעורבים ולא לעטלפים.¹⁵
אלא שאם ישנם יהודים שלמענם משאירים לקט שכחה ופאה, לא מונעים מעניים גויים לקחת.

¹³ בעניין אחר מצינו הלכה העוסקת בקשרי יהודים גויים בשמיטה, בשל דרכי שלום: משנה (שביעית ד, ג; ה, ט). ראה: גיטין סב ע"א (תוד"ה אשרתא).

¹⁴ רש"י (סוכה לט ע"ב ד"ה אבל), כותב שההפקר הוא לעניים, והרש"ש שם שואל שהרי ההפקר בשביעית הוא גם לעשירים? ומיישב שרש"י תפס את לשון הכתוב. במקומות נוספים כתב רש"י שההפקר הוא לעניים, אך ברור הוא שגם עשירים יכולים ליטול. ראה: הרב שלמה זלמן אויערבך (מנחת שלמה, חלק ג, עמ' קד).

¹⁵ ראה עוד בהשוואה שבין לקט שכחה ופאה לשביעית לעניים ולעשירים, בירושלמי (פאה פ"ו ה"א), במשנה ובגמ' שם.

התקנות מפני דרכי שלום עוסקות בתחומים חברתיים לנזקקים ונתמכים, שגם אומות העולם עוסקים בהם כמו דאגה לחולים, ולעניים, קבורת מתים וכד'. כך נאמר בירושלמי (גיטין ה, ט) בעקבות דברי המשנה המאפשרת לעניי גוים ליטול מתנות עניים מפני דרכי שלום:

אין ממחין ביד עניי גוים לקט שכחה ופיאה מפני דרכי שלום. תני עיר שיש בה גוים וישראל מעמידין גבאי גוים וגבאי ישראל וגובין משל גוים ומשל ישראל, ומפרנסין עניי גוים ועניי ישראל.¹⁶ ומבקרין חולי גוים וחולי ישראל, וקוברין מית גוים ומית ישראל,¹⁷ ומנחמין אבילי גוים ואבילי ישראל, ומכבסין [נ"א - מכניסין] כלי גוים וכלי ישראל מפני דרכי שלום.¹⁸

אילו הם תחומים כלליים, בהם גם אצל אומות העולם מקובל לדאוג לנזקקים והנצרכים "ועושיין להן כל הדברים שחובה עלינו לילך במדותיו של הקב"ה בכל יכולתנו" (שירי הקרבן שם). אך אין להחיל את העיקרון על תחום שהוא בעיקרו אינו מתנות עניים אלא מופקר לכל.

אמנם לקט שכחה ופאה היא מצווה ייחודית לעם ישראל, וגויים אינם מקיימים אותה.¹⁹ היא איננה ניתנת במסגרת צדקה ותמיכה רגילה, אם כי ישנה סבירות שהעניים הגוים היו מודעים להשארת הלקט בשכחה והפאה בשדות הייחודים בעת הקציר, והיו מצטרפים יחד עם העניים היהודים ליטול, וכתוצאה מכך נקבעה התקנה שמאפשרים גם לעניים גוים ליטול מפני דרכי שלום.²⁰ אך כאמור הפקרת פירות שביעית איננה מוגדרת כמתנת עניים, ועל כן לא ניתן להחיל את התקנה "מפני דרכי שלום". עם זאת יש להעיר, שמסקנת הרדב"ז שיש למנוע מגוי לזכות בפירות שביעית מהשדות המופקרים, היא חידוש שלו, ובתוספתא ממנה למד הרמב"ם שיש להציב שומרים מפני הגוים, נאמר שיש לעשות כן רק בערי ספר, ורק כשיש חשש שמטרתם לבזות את הפירות.

מה ניתן ללמוד מדברי הרדב"ז מההצעה שנשללה לאפשר לגוים ליטול פירות שביעית מהשדות המופקרות לכל מפני דרכי שלום, באשר לשאלה האם ירקן רשאי למכור ללקוחותיו הקבועים הגויים פירות שביעית. לדברי רבנו תם (תוס' גיטין סא ע"א ד"ה משאלת): "דבמכר לא שייך דרכי שלום". טעם דברי ר"ת, לדברי הרמב"ן (עבודה זרה טו ע"ב) הוא: "שאם אינו רוצה למכור כליו מי יכוף אותו בכך". ועל כן גם כאן לא ניתן להתיר למכור פירות שביעית לגוי, מאחר שהמוכר רשאי להחליט למי הוא מעונין למכור ולמי לא. אך הרמב"ן (שם) חולק על דברי ר"ת: "ואינו נכון,

¹⁶ עד לכאן, זו מובאה מהתוספתא (גיטין [ליברמן] פ"ג ה"ג).

¹⁷ עד לכאן, מובא בגמרא (גיטין סא ע"א) גם כן בעקבות דברי המשנה שעסקה ביכולת של עניים גויים ללקוט לקט שכחה ופאה.

¹⁸ ראה: הרב ד"ר אלתר הילביץ', "לביאור הסוגיה מפני דרכי שלום ביחס לגויים", סיני, ק (תשמ"ז), עמ' שכח-שנח.

¹⁹ גויים אינם מצווים להשאיר לקט שכחה ופאה. גר שבא להתגייר: "מודיעין אותו עון לקט שכחה ופאה" (יבמות מז ע"ב). רש"י מסביר שמודיעים לו שעניים ילקטו בשדהו ושלא יקפיד על כך, או שמודיעים לו שהוא חייב להשאיר לקט שכחה ופאה, ושלא יצטער על ההפסד שנגרם לו. הרב יעקב עטלינגר (ערוך לנר, יבמות שם), מציע לפרש: "שיש חשש שמפני לקט שכחה ופיאה ומעשר עני מגיירים עצמם, ולכן מודיעים אותו עוון לקט שכחה ופיאה ומעשר עני, כיון שיש חשש שמשום הני הוא שמגייר. ומודיעים לו שזבורא ועקרבא (=רע וטוב) היא. דהיינו אף דכשהוא עני טובה הוא לו, מכל מקום כשיקנה שדה מחוייב הוא עצמו לתנם, ועון גדול הוא כשמבטלים, וכשהוא נכרי לא מחוייב בכך, ואולי יפרוש על ידי זה הואיל והן מקפידין על הממוץ". קשה להניח שלשם לקיטת לקט שכחה ופאה גוי מתגייר, הרי אין מונעים מהגויים ללקוט לקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום (משנה גיטין ה, ט).

²⁰ הקוצרים בשדהו של בעז מאפשרים לרות ללקוט, ביודעם שהיא נכריה- מואביה. שאלת בועז לנער הניצב על הקוצרים: "למי הנערה הזאת?" (רות ב, ה), היא שאלת היכרות סתמית, ולדברי חז"ל הוא ראה בה התנהגות והתנהלות שונה באופן בו היא מלקטת, ממה שמקובל אצל גויות (שבת קיג ע"ב). תשובת הנער: "נערה מואביה היא" - "למה אמר נערה מואביה היא? לפי שהיה מעיד עליה שלא תהא משבט יהודה, שהיה סבור בה שהיא מבנות לחם, אמר לו הנער הנצב על הקוצרים נערה מואביה היא, אמר לו פייס לה שתהא מלקטת אחרינו" (מדרש זוטא - רות (בובר) פרשה ב, ו). אפילו מואביות מלקטות מתנות עניים.

דודאי גבי אומן כיון דלכולי עלמא מזבין, ולהאי לא מזבין, איכא איבה²¹. אם המוכר לא ימכור סחורה מסויימת לגוי, יהיה איבה בין הגוי ליהודי. אמנם גם על דברי הרמב"ן יש להעיר שישנם דברים רבים שאין אנו רשאים למכור לגויים מסיבות שונות, כולל חפצי מצוה, ואין אנו מתירים מפני דרכי שלום או מפני איבה²².

אלא שבעקבות דברי הרמב"ן הללו, מאחר והאיסור להאכיל ולמכור פירות שביעית הוא מדרבנן, ובכל זאת חכמים התירו במצבים מסוימים - כמו לשכיר שמזונותיו על היהודי, או לאכסנאי בשל איבה²³ יתכן שגם כאן יהיה מותר למכור לגויים פירות שביעית מפני איבה. כך כותב הרב צבי כהן (פירות שביעית, עמ' רצז), בשמו של הרב נסים קרליץ:

גוי שבא לחנות שמיטה לקנות פירות שביעית, וחנות זו מוכרת גם למי שלא חתם על מינוי שליחות (למכור פירות נכרים לשומרים קדושת שביעית בפירות אילו), יש לצדד להתיר למכור לו אם יש חשש איבה²⁴.

נוסיף עוד שבחוזר לקראת שמיטה מטעם הרבנות הראשית לישראל (חוזר מס' 5 כ"ז אלול תשס"ז), לרבני ישראל, נאמר שם כך (סעיף 15):

אע"פ שאין למסור פירות בקדושת שביעית לידי נכרי שאיננו סמוך על שולחנו של היהודי, אין צורך לחשוש מחמת העובדה שחלק מהפירות יגיעו לידי לא יהודים הקונים אף הם בחנויות תוצרת אוצר בית דין, כיון שפשטות ההלכה היא שהפירות במטע וה"ה ברשות בית הדין הינם הפקר גם לגויים.

סיכום

אין להאכיל פירות שיש בהם קדושת שביעית לגוי. מותר להאכיל שכיר גוי שמזונותיו על היהודי וכן גוי שבא להתארח.

1. אך אם הגוי בא מעצמו ליטול פירות שביעית, או אם הוא נכנס מעצמו לחנות על מנת לקנות אין מונעים ממנו.

2. בתוספתא נאמר גם שאין למכור פירות שביעית לגוי, אך הרמב"ם לא פסק תוספתא זו להלכה.

3. כשם שמותר להאכיל שכיר גוי קבוע בהנחה שהפירות שהם אוכלים לא באים על חשבוננו של היהודי, כך יהיה מותר למכור להם אם בעל חנות הירקות לוקח בחשבון שמבין לקוחותיו הקבועים ישנם גם גויים.

4. אין להתיר למכור לגויים פירות שביעית מפני דרכי שלום, כי תקנה זו מאפשרת לעניים גוים ליטול מתנות עניים כמו לקט שכחה ופאה, אך פירות שביעית אינם מתנות עניים, מה גם שבמכר אין משתמשים בתקנה "מפני דרכי שלום". אך אם אי המכירה לגוי תגרום איבה בין המוכר לבין הגוי, ומאחר ומדובר על איסור דרבנן בלבד, יש מקום להתיר מפני איבה.

²¹ כך גם מנמק הרמב"ן (עבודה זרה יג ע"א) מדוע נוהגים כיום "לישא וליתן עמהם לשאול ולהשאל לפרוע ולהפרע ואפילו ביום אידם, ובודאי למכור להם", ומסקנתו שהדבר מותר: "דהאידינא שכחי גבן טפי, ואיכא משום איבה". לשיטת הרמב"ן (בבא מציעא ע"ב), החשש מפני איבה הוא הסיבה לכך שנותנים לגויים מתנות לאביונים בפורים (ראה: אליאב שוחטמן, "על המנהג ליתן מתנות לאביונים נכרים בפורים", סיני ק (תשמ"ז), עמ' תתנב-תתסה. אין נכונה הבנתו שמשום איבה, היא ראית המנהג ללא כל פסול אף לכתחילה. מפני איבה הוא בשל חשש ופחד שאי הנתנה יגרום למתח לא רצוי ושלילי בינינו לבין הגוים).

²² "אין מוכרין טלית מצוייצת לגוי" (שו"ע או"ח סי' כ, ב); אין מוכרים לגויים בתים ושדות בארץ ישראל (שו"ע יו"ד סי' קנא, ח), ועוד. בכל אלה לא התירו מפני דרכי שלום.

²³ הרב שלמה זלמן אויערבך (שו"ת מנחת שלמה א עמ' רלג), הובא לעיל (ליד הע' 4).

²⁴ הוא מוסיף עוד שלדברי הרב יהודה שפירא יש להתיר משום דרכי שלום, אך מביא שהרי"ש אלישיב השיב שאינו מוצא היתר לזה.